

УДК 37.013:378

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-13\(18\)-55-67](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-13(18)-55-67)

Білецька Марина Валентинівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри інструментального виконавства та музичного мистецтва естради, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, 72312, <https://orcid.org/0000-0001-9633-5048>

Котова Ліна Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інструментального виконавства та музичного мистецтва естради, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, 72312, <https://orcid.org/0000-0002-4087-4496>

Підварко Тетяна Олексіївна старший викладач кафедри інструментального виконавства та музичного мистецтва естради, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, 72312, <https://orcid.org/0000-0002-5768-8868>

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАЦІЇ ВИКЛАДАЧА ТА СТУДЕНТА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті досліджуються особливості комунікації викладача та студента в умовах воєнного стану. Визначено основні проблеми вищої освіти в довоєнний період в Україні. Проаналізовано основні типи спілкування викладача і студента, а саме: примітивний, маніпулятивний, стандартизований, бізнес, особистісний. Встановлено, що особистісний тип спілкування викладача і студента не має недоліків, він гармонійно поєднує професійну та особистісну складові. З'ясовано, що авторитарний стиль спілкування викладач-студент гальмує ініціативу, пригнічує студентів; наслідком ліберального стилю є втрата поваги та погіршення успішності; а демократичний стиль може бути ефективним лише тоді, коли студенти свідомо підходять до навчального процесу, що властиво не всім студентам. Встановлено, що вдосконалення механізмів взаємодії викладач-студент, зокрема, афіліативної взаємодії, має значення не тільки для досягнення високих результатів у навчальній діяльності, а й для покращення відносин в діаді викладач-студент, оскільки з-за кондицій даної категорії спілкування людина має можливість більше себе розкрити, зрозуміти і, в результаті, знизити ситуативну тривогу, яка посилюється під час війни. Проаналізовано основні електронні сервіси для забезпечення дистанційної освіти в умовах

воєнного стану. З'ясовано, що через сучасні умови у виграші знаходяться ті ЗВО, які змогли налагодити навчання за два роки карантину на дистанційних платформах, а викладачі апробували інтерактивні форми та інші дистанційні форми навчання. В результаті опитування студентів освітньої програми «Середня освіта. Музичне мистецтво» стосовно їхнього бачення себе під час дистанційного навчання показало, що вони змінили свою думку стосовно даної форми навчання. Встановлено, що до війни під час карантину студенти почувалися спокійно й навчання в дистанційному режимі сприймалося як обов'язкове, бо пізніше буде контроль знань, то з-за умов воєнного стану навчання сприймається як необхідна форма спілкування заради душевної рівноваги, спокою, а вже потім навчальних завдань.

Ключові слова: дистанційна освіта, комунікація, викладачі, студенти, воєнний стан.

Biletska Maryna Valentynivna PhD in Pedagogy, Associate Professor, Head of the Department of Instrumental Performance and Variety Arts, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Hetmanska St., 20, Melitopol, 72312, <https://orcid.org/0000-0001-9633-5048>

Kotova Lina Mykolayivna PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Instrumental Performance and Variety Arts, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Hetmanska St., 20, Melitopol, 72312, <https://orcid.org/0000-0002-4087-4496>

Pidvarko Tatiana Oleksiivna Senior Lecturer of the Department of Instrumental Performance and Variety Arts, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Hetmanska St., 20, Melitopol, 72312, <https://orcid.org/0000-0002-5768-8868>

CHARACTERISTICS OF TEACHER AND STUDENT COMMUNICATION IN THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE

Abstract. The paper studies the peculiarities of teacher-student communication under martial law. The main problems of higher education in the pre-war period in Ukraine are identified. The main types of teacher-student communication are analyzed, namely: primitive, manipulative, standardized, business, personal. It was established that the personal type of communication between a teacher and a student has no flaws, it seems to harmoniously combine professional and personal components. It was found that the authoritarian style of teacher-student communication inhibits initiative and depresses students; the consequence of the liberal style is the loss of respect and the deterioration of academic performance and discipline; and the democratic style can be effective only when students consciously approach the learning process, which is not characteristic

of all students. It was established that improving the mechanisms of teacher-student interaction, in particular, affiliative interaction, is important not only for achieving high results in educational activities, but also for improving relations in the teacher-student dyad, because due to the conditions of this category of communication, a person has the opportunity to be more himself to uncover, understand and, as a result, reduce situational anxiety, which is exacerbated during martial law. The main electronic services for providing distance education in the conditions of martial law are analyzed. It was found that due to modern conditions, the winners are those higher education institutions that were able to organize training during the two years of quarantine on remote platforms, and teachers tested interactive forms and other remote forms of training. As a result of the survey of students of the «Secondary Education. Musical art» educational program regarding their vision of themselves during distance learning, it was shown that they changed their opinion regarding this form of education. It was established that before the war, during the quarantine, students felt calm and distance learning was perceived as mandatory, because later there will be control of knowledge, then due to the conditions of martial law, learning is perceived as a necessary form of communication for the sake of mental balance, peace, and only later educational tasks.

Keywords: distance education, communication, teachers, students, martial law.

Постановка проблеми. В сучасному світі освіта виступає головним фактором надання суспільству нових знань, наукових відкриттів, інновацій та технологій. Процеси глобалізації, інформатизації, пандемія COVID-19, а також повномасштабне вторгнення РФ в Україну по-різному вплинули на освіту та, зокрема, на вищу освіту. Через загрозу прильоту снарядів та ракет відбувається закриття університетів, а викладачам і студентам довелося швидко адаптуватися до дистанційної освіти в умовах воєнного стану.

Дистанційне навчання, яке пройшло свою апробацію під час карантину, сьогодні є найбільш активною формою для навчання здобувачів середньої та вищої освіти. Треба наголосити, що студенти є активним прошарком населення, сьогодні їм недостатньо просто навчатися, коли держава в небезпеці. Багато студентів стали волонтерами, пішли в тероборону тощо. Сама війна стала для них випробуванням на перевірку тих ціннісних засад, завдяки яким формується людина як особистість. Тому дистанційна освіта виступає світовим трендом. Воєнний стан в Україні не скасовує право учнів і студентів на освіту й отримання освітніх послуг, тому Міністерство освіти і науки України вживає всіх заходів щодо вирішення цього питання.

Війна в Україні змінила нормальне життя кожного українця, в тому числі й освітян. Вже дев'ятий місяць навчальний процес відбувається в умовах воєнного стану. Отже, завдання кожного педагога і кожного викладача ЗВО – розпочати навчальний процес не тільки заради знань, адже не можна

позбавляти дітей освіти, а й заради психологічної реабілітації. Війна дала поштовх до докорінного оновлення освіти, зокрема вищої, що зумовлює актуальність даного дослідження. Необхідність створення сприятливого навчального середовища для студентів, передбачала прийняття, вибір та адаптацію рішень, щоб задовольнити не тільки очікування студентів, але й вимоги до якісної підготовки, та створення умов, за яких університети функціонуватимуть. Інформаційні технології полегшують розповсюдження навчального матеріалу одночасно серед великої кількості користувачів, а платформи дистанційного навчання пропонують студентам багато переваг, тому актуальним являється дослідження особливостей комунікації викладача та студента в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематику особливостей комунікації викладача та студента в умовах воєнного стану досліджує незначна кількість науковців. Зокрема, наукові праці В. М. Курепіна, В. С. Синякова, Л. М. Петренка, С. В. Уса, Р. Левкіної, А. Левкіна, А. Ряснянської, Л. С. Яковицької, О. Лучанінової, присвячені аналізу дистанційної вищої освіти, які вплинули на генезис та становлення вищої освіти, комунікацію викладача та студента в умовах воєнного стану та забезпечення результативної діяльності закладів вищої освіти.

Метою статті є дослідження особливостей комунікації викладача та студента в умовах воєнного стану. Для досягнення мети визначено наступні завдання: 1) визначити характерні ознаки комунікації викладача та студента в умовах воєнного стану; 2) проаналізувати дистанційну освіту в умовах воєнного стану; 3) здійснити аналіз основних електронних сервісів для забезпечення дистанційної освіти в умовах воєнного стану. При проведенні дослідження були використані загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, зокрема аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, системно-структурний та статистичний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Одним із важливих аспектів вищої освіти в Україні є якість професійних знань та вмінь студентів після закінчення закладів вищої освіти. Проте сьогодні в багатьох закладах вищої освіти спостерігаємо недостатню кваліфікацію значної кількості молодих випускників різних напрямів підготовки. Випускників закладів вищої освіти багато, однак бракує спеціалістів, здатних на високому професійному рівні вирішувати виробничі та управлінські завдання. Для відновлення країни та забезпечення сталого розвитку суспільства у післявоєнний період потрібні кваліфіковані спеціалісти. Оскільки у довоєнний період головними проблемами вищої освіти в Україні були:

1) неефективна та архаїчна методика викладання, застаріла матеріально-технічна база у закладах вищої освіти;

2) неефективний механізм державного замовлення, при якому розподіл бюджетних місць орієнтувався не на кадрові потреби реального сектору

економіки, а на можливості закладів вищої освіти готувати спеціалістів відповідного профілю [1];

3) недостатнє державне фінансування освіти;

4) диспропорція у фінансуванні системи освіти: видатки на загальну освіту складають близько 80% від загального обсягу виділених фінансових ресурсів, а на професійну – лише 20% [2].

Вирішення проблем вищої освіти, зазначених у пунктах 2–4, є завданням державного апарату країни, а проблема, зазначена у пункті 1, щодо неефективних і архаїчних методів навчання, запозичених із радянських часів, постає особливо гостро. Суть вирішення цієї проблеми полягає у висвітленні питань, що стосуються обох сторін цих відносин — викладача і студента. З позиції викладача якість отриманих знань залежить від їх потенціалу. З точки зору студентів, на нашу думку, ефективність навчання залежить від рефлексії під час засвоєння навчального матеріалу [3].

На рівень якості навчального процесу у закладі вищої освіти впливає не лише професійний, а й особистісний потенціал викладача. Варто мати на увазі, що викладач ЗВО – це не тільки вчений, фахівець у певній галузі, а й викладач, тобто у своїй діяльності він поєднує функції навчання, виховання, розвитку студентів як спеціалістів і особистості. Оскільки особливістю педагогічної діяльності у закладі вищої освіти являється те, що викладач працює з молоддю, яка, на відміну від школярів, більш самостійна, прогресивна, має свою думку та висловлює її. Тому викладач повинен бути в курсі того, що відбувається у світі, які тенденції спостерігаються серед молоді, тобто, повинен знати, «чим живе молодь» і «дружити» з молоддю. Оскільки викладачу дуже важливо «йти в ногу з часом», давати студентам відповідні сучасні знання. Причому суттєвий вплив на ефективність засвоєння знань студентами має не тільки метод, прийом і форма навчання, а й тип і стиль спілкування викладача зі студентами. Це питання не перестає розглядатися в педагогічній літературі, тому пропонуємо розглянути основні типи спілкування викладача і студента, які представлені на рисунку 1.

Типи спілкування викладача і студента	
→	Примітивний. Ставлення до студента базується на примітивних правилах і реакціях поведінки – амбіціях, самозадоволенні тощо. Викладач демонструє свою перевагу, оскільки для нього студент – це засіб досягнення власної мети.
→	Маніпулятивний. Взаємовідносини між викладачем і студентом будуються на грі, якою керує бажання виграти будь-якою ціною. Він використовує похвалу, лестощі і т. д. При цьому студент є об'єктом маніпуляції, він заляканий та інфантильний.
→	Стандартизований. У відносинах домінує формальна структура спілкування. Спостерігається погана орієнтація на особистість; викладач дотримується норм етикету, але така поведінка є поверхневою і, не торкаючись особистісного рівня, реалізується на рівні «масок». Студент відчуває за «маскою» байдужість викладача і залишається об'єктом маніпуляції.
→	Бізнес. Зосереджуючись на справі, викладач враховує особистісні особливості студента лише з точки зору ефективності діяльності. Дотримується норм етикету, визнає право студента на самостійність. Від внеску в спільну діяльність залежить важливість студента для викладача. В особистому житті студент залишається самотнім.
→	Особистісний. Спілкування ґрунтується на глибокому інтересі до студента, визнанні самостійності його особистості. Викладач любить студентів, уся його діяльність спрямована на розвиток їх духовності; особисте спілкування стає духовним спілкуванням. Студент довіряє викладачу, який для нього є авторитетом.

Рис. 1. Основні типи спілкування викладача і студента

Примітки: сформовано авторами на основі джерела [4].

Як видно з рисунку, серед наведених п'яти видів спілкування викладача та студентів лише особистісне не має недоліків, воно ніби гармонійно поєднує професійну та особистісну складові. Проте існує таке поняття, як стиль спілкування викладач-студент, який за класичною класифікацією поділяється на авторитарний, демократичний і ліберальний. Для авторитарного стилю характерний диктат, який перетворює студентів на пасивних виконавців. Авторитарний педагог самостійно визначає напрямок діяльності групи. Демократичний стиль ґрунтується на глибокій повазі, довірі та орієнтації на самоорганізацію та самоуправління особистості та колективу, покликаний донести мету діяльності до свідомості кожного студента та залучити кожного до активної участі у спільній діяльності. За ліберального стилю викладач не має стійкої педагогічної позиції, це проявляється у невтручанні, низькому рівні вимог до виховання. Такий викладач обмежується виконанням лише викладацької функції.

Проаналізувавши зазначені стилі спілкування викладач–студент, робимо висновок, що в чистому вигляді жоден із них не є досконалим, кожен має певні недоліки: авторитарний стиль гальмує ініціативу, пригнічує студентів; наслідком ліберального стилю є втрата поваги та погіршення успішності; а демократичний стиль може бути ефективним лише тоді, коли студенти свідомо підходять до навчального процесу, що властиво не всім студентам. Проаналізувавши типи спілкування викладача та студентів, виокремивши їх позитивні та негативні сторони, приходимо до висновку, що формування почуття професійної єдності між викладачем та студентами сприяє підвищенню якості навчального процесу [5].

У зв'язку з ускладненням життєдіяльності студентів і викладачів в умовах військових дій потрібно посилити увагу до методологічних та прикладних проблем психології взаємодії в освітньому середовищі. Тому завдання позитивного розв'язання викликів, які пов'язані із навчальною діяльністю в умовах військових дій є дуже актуальним. Визначено, що результативність діяльності багато в чому визначається типом взаємодії особистості у групі, при цьому вивчення умов та факторів, що здійснюють вплив на міжособистісну взаємодію у складних актуальних умовах, є одним із найбільш важливих та практично значущих завдань [6].

Вдосконалення механізмів взаємодії викладач-студент, зокрема, афіліативної взаємодії, має значення не тільки для досягнення високих результатів у навчальній діяльності, а і покращення відносин в діаді викладач-студент, також такий тип взаємодії є важливим і для кожного її учасника, тому що з-за кондицій даної категорії спілкування людина має можливість більше себе розкрити, зрозуміти і, в результаті, знизити ситуативну тривогу, яка посилюється під час військового стану.

Під афіліацією розуміється внутрішня потреба людини в емоційних та довірливих контактах, що визначається рушійною стороною спілкування. Афіліативна взаємодія викладач-студент скерована на встановлення, підтримку та розвиток міжособистісних відносин з метою формування позитивного підкріплення навчальних інтересів. Афіліативна взаємодія відрізняється від афіліативної поведінки наявністю вираженої єдності думок і емоцій. Характеристиками, що супроводжують афіліативну взаємодію є відкритість, щирість, розуміння та емпатія, співпереживання. Усі вони важливі для встановлення довірливих відносин, проте значимість кожної характеристики змінюється у розвитку та зміні ситуацій.

При інших умовах освітнього спілкування, наприклад під час військових дій в країні, ці характеристики можуть бути більш значущі, проте для афіліативної взаємодії викладач-студент через дистанційне навчання є не завжди важливим їх поєднання, а значимість однієї з них. Наприклад, для зниження ситуативної тривоги важливими є розуміння та емпатія, тому беручи до уваги кожен з характеристик афіліативної взаємодії, спробуємо

проаналізувати особливості дистанційного навчального процесу в умовах воєнного стану (див. рис. 2).

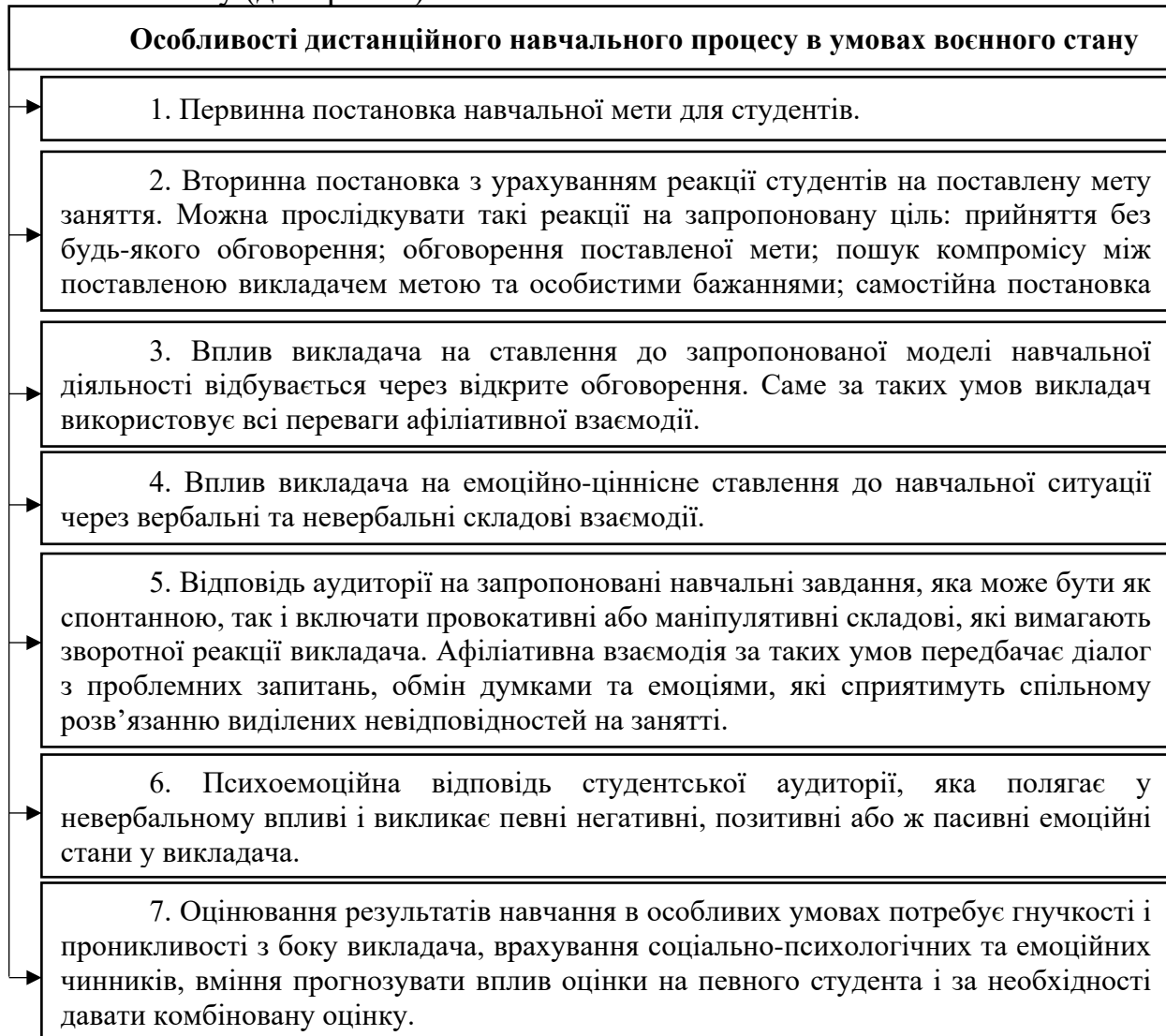

Рис. 2. *Особливості дистанційного навчального процесу в умовах воєнного стану*

Примітки: сформовано авторами на основі джерела [7, с. 216].

Вивчення основних характеристик спілкування, що супроводжують афіліативну взаємодію, виявлення комбінацій цих характеристик для різних типів ситуацій та студентів дозволить використовувати отримані результати в навчальному та виховному процесах, допоможе при профілактиці труднощів у навчальній взаємодії та індивідуальній роботі зі студентами; дозволить більш ефективно використовувати комунікативні особливості студентів при розв'язанні завдань, а також сприяти більш швидкому формуванню згуртованості в навчальних групах [8].

Попри важкі умови навчання сучасний викладач має сконцентрувати увагу на актуальності для здобувачів вищої освіти ТОП-15 навичок до 2025 року, і серед них ті, які вкрай необхідні вже сьогодні: лідерство і

соціальний вплив; стресостійкість і гнучкість; навичка вирішення проблем будь-якої складності (траблшутинг); сервісна орієнтація; системний аналіз; ведення переговорів і вміння переконувати [9].

З-за сучасних умов у вираші знаходяться ті ЗВО, які змогли налагодити навчання за два роки карантину на дистанційних платформах, а викладачі апробували інтерактивні форми та інші дистанційні форми навчання. ЗВО, які мають свою ліцензійну платформу для дистанційного навчання, ніби здійснили інвестицію у свій розвиток. ЗВО змушені здійснювати цифрову трансформацію, формувати нові цифрові матеріали, проводити тренінги для викладачів старшого покоління, бо навчальний матеріал створюється за певною методологією.

В умовах воєнного стану тривають сирени тривоги, які переривають заняття в Zoom, Google Meet та ін. (див. табл. 1), що викликає у свою чергу тривогу серед студентів. В результаті опитування студентів освітньої програми «Середня освіта. Музичне мистецтво» стосовно їхнього бачення себе під час дистанційного навчання показало, що вони змінили свою думку стосовно даної форми навчання. Якщо до війни під час карантину всі почувалися спокійно й навчання в дистанційному режимі сприймалося як обов'язкове, бо пізніше буде контроль знань, то сьогодні навчання, наприклад, в Zoom, коли студенти бачать один одного, сприймається як необхідна форма спілкування заради душевної рівноваги, спокою, а вже потім навчальних завдань. Тому бажання спілкуватися часто не за темою навчального заняття є для студентів психологічною потребою. Треба відзначити те, що психологи наполягають на тому, що головна мета дистанційного навчання під час війни – не засвоєння нових знань, а психологічна підтримка, спілкування, переключення уваги студентів [10]. Тому навчання в умовах воєнного стану визначається як допомога, підтримка, а не черговий стрес чи хвилювання. Можливо, краще повернутися до знайомих тем, до обміну думками, як знайти швидше необхідну інформацію, провести дискусію стосовно цікавих форм співпраці. Викладач повинен з розумінням відноситись до неуважності або інертності студентів під час занять, за потреби надати підтримку.

Таким чином, дистанційне навчання під час війни радикально відрізняється від карантинного періоду, оскільки воно являється ще одним викликом для адміністрації, викладацького складу й самих здобувачів вищої освіти. Тож підготовка до занять повинна включати елементи підтримки, готовність зразу стабілізувати психологічний стан, цікаві мотиваційні форми, щире спілкування. Також, у групі може навчатися студент, який приєднався з гарячого регіону, а на прохання активності може проявити агресію або грубість. Тому, з-за даних випадків є важливою робота психолога закладу для подальшої психологічної підтримки студента. Тому у певних випадках викладач повинен робити ставку не на академічні знання, а на якісну комунікацію зі студентами, відновлення особистісного зв'язку, висвітлення актуальних тем і психологічну підтримку [11].

Реалізація теоретичної частини освітньої програми «Музичне мистецтво» повинна бути організованою із застосуванням інформаційних технологій дистанційної освіти в умовах воєнного стану (див. табл. 1) [12, с. 134].

Таблиця 1.

Основні електронні сервіси для забезпечення дистанційної освіти в умовах воєнного стану

Електронні сервіси	Характеристика
Moodle, Google Meet	додаток, яка організовує цілісний навчальний процес онлайн-формату
Google Classroom	додаток, який пришвидшує обмін інформацією між учасниками закладів професійної (професійно-технічної) освіти
Google Presentations	додаток, який надає дозвіл формувати та редагувати файли на пристроях
Stepik	освітній додаток та конструктор відкритих онлайн-курсів та уроків
OnlineTestPad	онлайн конструктор тестів, опитувань, кросвордів
iLearn	освітня платформа з онлайн-курсами, тестами та вебінарами
Skype, Viber, WhatsApp, Zoom, Telegram	месенджери для забезпечення процесу комунікації учасників освітнього процесу в режимі реального часу
Edmodo	додаток, який надає можливість оперативно комунікувати викладачам та здобувачам освіти
Trello	платформа, що допоможе організувати продуктивну командну роботу студентів
Linoit	віртуальна дошка, на якій закріплюють відповідні стікери з інформаційними замітками, зображеннями, відео та документами
Padlet	універсальна онлайн-дошка, яку легко застосовувати в освітньому процесі
Kahoot!	додаток, який надає можливість генерувати тести і проходити їх в ігровій формі
Plickers	додаток, який надає змогу забезпечувати тестування за допомогою карток з QR-кодом та швидко отримати результати

Примітка: складено на основі джерела [12, с. 134].

Отже, для дистанційної освіти в умовах воєнного стану ЗВО застосовують інформаційні технології, які асекурують асинхронну або синхронну інтерактивну взаємодію здобувачів освіти і викладачів та базуються на принципі самонавчання студента, завдяки чому асекурується безперервний процес інтелектуального розвитку і професійного становлення особистості [13, с. 91].

Таким чином, перехід на дистанційну освіту в умовах воєнного стану дає змогу підтримувати продуктивність навчального процесу, та розширює можливості як викладача, так і студента у віртуальному освітньому просторі, що особливо важливо за цих умов.

Висновки. Проаналізувавши проблеми вищої освіти довоєнного періоду, оцінивши наслідки війни, яка ще триває, встановлено, що за даних

умов потрібний новий образ «прогресивного університетського викладача». Такий викладач не тільки досконало знає свій предмет, але й має значні знання та вміння психолога, дипломата, менеджера тощо, а також постійно працює та вдосконалює свій професійний та особистісний потенціал. В результаті аналізу особливостей комунікації викладача та студента в умовах воєнного стану встановлено, що за умов інтенсифікації освітніх процесів та появи перешкод щодо забезпечення традиційного навчання, які потребують невідкладного альтернативного вирішення, цей процес вимагає забезпечення якісної дистанційної освіти.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що висновки та рекомендації, розроблені авторами та запропоновані в статті, можуть бути використані для уникнення перешкод під час комунікації викладача та студента в умовах воєнного стану.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вдосконалення моделі надання освітніх послуг ЗВО в умовах воєнного стану, що дасть змогу стимулювати освітню сферу й покращить викладацьку діяльність в освітньому інформаційно-технологічному просторі, а також забезпечить якісне дистанційне навчання.

Література:

1. Левкіна Р., Левкін А., Ряснянська А. Рефлексія як основа професійної майстерності студентів. *Новий колегіум*, 2021, № 3, С. 38–43.
2. Левкін А., Левкіна Р., Ряснянська А. Досвід студентського самоврядування у підвищенні якості освіти процес. *Новий збірник*, 2020, № 3, С. 84–87.
3. Левкіна Р., Левкін А., Ряснянська А. Сучасна освіта в структурі сталого розвитку сучасного господарського підприємства. *Новий колегіум*, 2018, № 1, С.45–47.
4. Кайдалова Л.Г., Лютаєва Т. В. Педагогічна культура: навч. посібник; НФаУ: Харків, Україна. 2013, 156 с.
5. Ma X., Gryshova I., Koshkalda I., Suska A., Gryshova R., Riasnianska A., Tupchii O. Necessity of Post-War Renewal of University Teachers' Potential in Terms of Sustainable Development in Ukraine. *Sustainability*, 2022, 14, 12598. URL: <https://doi.org/10.3390/su141912598> (дата звернення: 18.11.2022).
6. Яковицька Л.С. Комунікативна компетентність як система внутрішніх ресурсів особистості у науково-технічній діяльності. Індивідуальність у психологічних вимірах спільнот та професій: зб. наук. праць. Київ: ТОВ «АльфаПК», 2020. С. 206–211.
7. Ковальчук З. Перебіг педагогічної взаємодії при різних рівнях професійних ставлень. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2011. Вип. 39(2). С. 214–220.
8. Яковицька Л. С. Афіліативна взаємодія викладача зі студентами в умовах війни. Збірник тез Всеукраїнського міжвідомчого психологічного форуму (м. Київ, 30 червня 2022 року). 2022. С. 219-222.
9. Future of Jobs Survey 2020, World Economic Forum. 2020. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2020/12/WEF-future-of-jobs-report2020-zahidi.htm> (дата звернення: 18.11.2022).
10. Гасанова Л. Повернення до школи під час війни. Правила організації навчання від психолога. 2022. URL: <https://healthcenter.od.ua/2022/03/11/povernennyado-shkoly-pid-chas-vijny-pravyly-organizacziyi-navchannya/> (дата звернення: 18.11.2022).

11. Лучанінова О. Дистанційне навчання студентів в умовах війни: латентна сила метанавичок. *Електронне наукове фахове видання «Адаптивне управління: теорія і практика» Серія «Педагогіка», 2022, Випуск 13(25). URL: [https://doi.org/10.33296/2707-0255-13\(25\)-11](https://doi.org/10.33296/2707-0255-13(25)-11) (дата звернення: 18.11.2022).*

12. Курепін В. М., Синякова В. С., Ус С. В. Організація освітнього процесу в закладах професійної (професійно-технічної) освіти на період карантину. *Актуальні проблеми життєдіяльності людини в сучасному суспільстві : тези доповідей здобувачів вищої освіти інженерно-енергетичного факультету та інших учасників освітнього процесу за результатами тематичного «круглого столу» на інженерно-енергетичному факультеті, м. Миколаїв, 18-20 листопада 2020 р. Миколаїв : Миколаївський національний аграрний університет, 2020. С. 132-135.*

13. Петренко Л. М. Теоретико-методологічні підходи до забезпечення дистанційного навчання в закладах професійної (професійно-технічної) освіти. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Сер.: Педагогічні науки. 2018. Вип. 2(2). С. 90-96. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgnpu_2018_2\(2\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgnpu_2018_2(2)_14) (дата звернення: 18.11.2022).*

References:

1. Levkina, R., Levkin, A., Riasnianska, A. (2021). Refleksiiia yak osnova profesiinoi maisternosti studentiv. [Reflection as the basis of students' professional skills]. *Novyi kolehium*, № 3, pp. 38–43. [in Ukrainian].

2. Levkin, A., Levkina, R., Riasnianska, A. (2020). Dosvid studentskoho samovriaduvannia u pidvyshchenni yakosti osvity protses. [The experience of student self-government in improving the quality of education]. *Novyi zbirnyk*, № 3, pp. 84–87. [in Ukrainian].

3. Levkina, R., Levkin, A., Riasnianska, A. (2018). Suchasna osvita v strukturі staloho rozvytku suchasnoho hospodarskoho pidpriemstva. [Modern education in the structure of sustainable development of a modern business enterprise]. *Novyi kolehium*, № 1, pp. 45–47. [in Ukrainian].

4. Kaidalova, L.H., Liutaieva, T. V. (2013). Pedagogichna kultura. [Pedagogical culture]: navch. posibnyk; NFaU: Kharkiv, Ukraina. 156 s. [in Ukrainian].

5. Ma, X., Gryshova, I., Koshkalda, I., Suska, A., Gryshova, R., Riasnianska, A., Tupchii, O. (2022). Necessity of Post-War Renewal of University Teachers Potential in Terms of Sustainable Development in Ukraine. *Sustainability*, 14, 12598. Available at: <https://doi.org/10.3390/su141912598> [in English].

6. Iakovytska, L.S. (2020). Komunikatyvna kompetentnist yak systema vnutrishnikh resursiv osobystosti u naukovu-tekhnichnii diialnosti. [Communicative competence as a system of internal resources of the individual in scientific and technical activity]. *Indyvidualnist u psykholohichnykh vymirakh spilnot ta profesii: zb. nauk. prats. Kyiv: TOV «AlfaPIK», pp. 206–211. [in Ukrainian].*

7. Kovalchuk, Z. (2011). Perebih pedahohichnoi vzaiemodii pry riznykh rivniakh profesiinykh stavlen. [The course of pedagogical interaction at different levels of professional attitudes]. *Psykholoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly. Vyp. 39(2). pp. 214–220. [in Ukrainian].*

8. Iakovytska, L. S. (2022). Afiliatyvna vzaiemodiia vykladacha zi studentamy v umovakh viiny. [Affiliative interaction of the teacher with students in the conditions of war]. *Zbirnyk tez Vseukrainskoho mizhvidomchoho psykholohichnoho forumu (m. Kyiv, 30 chervnia 2022 roku), pp. 219-222. [in Ukrainian].*

9. Future of Jobs Survey 2020. (2020). World Economic Forum. Available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2020/12/WEF-future-of-jobs-report2020-zahidi.htm> [in English].

10. Hasanova, L. (2022). Povnennia do shkoly pid chas viiny. Pravyla orhanizatsii navchannia vid psykholoha. [Returning to school during the war. Rules of organization of training from a psychologist]. Available at: <https://healthcenter.od.ua/2022/03/11/povernennyado-shkoly-pid-chas-vijny-pravyla-organizaciyi-navchannya/> [in Ukrainian].

11. Luchaninova, O. (2022). Dystantsiine navchannia studentiv v umovakh viiny: latentna syła metanavvychok. [Distance education of students in war conditions: the latent power of meta-skills]. *Elektronne naukove fakhove vydannia «Adaptyvne upravlinnia: teoriia i praktyka» Seriiia «Pedahohika»*, Vypusk 13(25). Available at: [https://doi.org/10.33296/2707-0255-13\(25\)-11](https://doi.org/10.33296/2707-0255-13(25)-11) [in Ukrainian].

12. Kurepin, V. M., Syniakova, V. S., Us, S. V. (2020). Orhanizatsiia osvithnoho protsesu v zakladakh profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity na period karantynu. [Organization of the educational process in institutions of professional (vocational and technical) education during the quarantine period]. *Aktualni problemy zhyttiediialnosti liudyny v suchasnomu suspilstvi : tezy dopovidei zdobuvachiv vyshchoi osvity inzhenerno-enerhetychnoho fakultetu ta inshykh uchasnykiv osvithnoho protsesu za rezultatamy tematychnoho «kruhloho stolu» na inzhenerno-enerhetychnomu fakulteti*, m. Mykolaiv, 18-20 lystopada 2020 r. Mykolaiv : Mykolaiivskyi natsionalnyi ahraryni universytet, pp. 132-135. [in Ukrainian].

13. Petrenko, L. M. (2018). Teoretyko-metodolohichni pidkhody do zabezpechennia dystantsiinoho navchannia v zakladakh profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity. [Theoretical and methodological approaches to the provision of distance learning in institutions of professional (vocational and technical) education]. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka. Ser.: Pedahohichni nauky*. Vyp. 2(2), pp. 90-96. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgnpu_2018_2\(2\)__14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgnpu_2018_2(2)__14) [in Ukrainian].